

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	9
<i>Розділ 1</i> Нерівність і передумови	13
<i>Розділ 2</i> Дискримінація: значення і ціна	42
<i>Розділ 3</i> Відокремлення і об'єднання людей	73
<i>Розділ 4</i> Світ чисел	104
<i>Розділ 5</i> Світ слів	134
<i>Розділ 6</i> Суспільні бачення і їхні гуманітарні наслідки	170
<i>Розділ 7</i> Факти, припущення і цілі	208
<i>Подяки</i>	248
<i>Примітки</i>	253

Професору Волтеру Вільямсу,
який працював у тому ж винограднику

ПЕРЕДМОВА

У першому виданні цієї книжки розглядалося хибне припущення, яке, здавалося, неможливо спростувати. Це припущення про те, що статистична нерівність у соціально-економічних показниках вказує або на упереджене ставлення до незаможних людей, або на певну генетично зумовлену в них неспроможність. У цьому виданні розглядаються інші поширені помилки, зокрема неправильний висновок, який лежить в основі найпоширенішого соціального бачення нашого часу: якщо індивідуальні економічні блага не є результатом виключно індивідуальних заслуг, то є підстави для того, щоб політики перерозподіляли ці блага.

На перший погляд кожне хибне припущення видається правдивим. Але саме тому варто уважно вивчати як передумови, так і факти, що лежать у його основі. У цій книжці, як і в першій, розглядається чимало нових питань у міжнародному контексті. Але ці два помилкові припущення, здається, лежать в основі більшої частини, якщо не всього, найпоширенішого соціального бачення, яке іноді називають «соціальною справедливістю».

Розбіжності з соціальних питань загалом здаються не лише неминучими, а й навіть корисними. Тому що сторони змушені стикатися з протилежними аргументами, які, можливо, не розглядалися раніше. І їм доводиться вивчати емпіричні дані, з якими вони раніше не стикалися. Імовірно, раніше жодна зі сторін не брала

до уваги всі фактори. Але необхідність стикатися з відмінними поглядами одне одного може викликати думки, які з самого початку не зринали в жодної зі сторін.

У політиці, засобах масової інформації й навіть в академічних колах, там, де колись гордо заявлялося: «Ми тут, щоб навчити вас, як потрібно думати, а не *що* потрібно думати», таке ретельне вивчення протилежних поглядів стало занадто рідкісним. Сьогодні, коли створюються цілі академічні відділи для просування конкретних висновків із соціальних питань, здається особливо важливим переглядати суперечливі ідеї, щоб ми не перетворилися на людей, яких легко збити з пантелику риторикою, прикрашеною кількома довільно вибраними фактами або цифрами.

Ті читачі, які шукають політичних «рішень», тут їх не знайдуть. Але в інших джерелах є достатньо, якщо не більш ніж достатньо, доступних і приемних «рішень». Мета книжки «Дискримінація та нерівність» буде досягнута, якщо вона зможе дати роз'яснення з деяких основних соціальних питань, які занадто часто грузнуть у догмах і плутанині. А потім люди самі зможуть вирішити, яка політика відповідає їхнім цінностям і цілям. Як сказав одного разу Деніел Патрік Мойніган: «Ви маєте право на власну думку, але не маєте права на власні факти»¹.

Томас Совелл,
Інститут Гувера,
Стенфордський університет

У жодному суспільстві всі регіони та всі верстви населення
не розвивалися однаково.

ФЕРНАН БРОДЕЛЬ

НЕРІВНІСТЬ І ПЕРЕДУМОВИ

Значна нерівність між окремими особами, групами й країнами в економічних та інших показниках спричиняла різну реакцію: від збентеження до обурення. Спроби пояснити причини цієї нерівності також спричиняли різноманітну реакцію. З одного боку цього спектру пропонувані пояснень — переконання, що незаможні люди за своїми показниками генетично менш спроможні. З другого боку спектру перебуває переконання в тому, що незаможні стають жертвами інших людей, які є більш заможними.

Між цими двома поясненнями також пропонується безліч інших. Та хай би яке конкретне пояснення пропонувалося, схоже, всі погоджуються з тим, що нерівність, яка виявляється в реальному світі, суттєво відрізняється від того, що очікувалося від випадкового розподілу. Проте нерівність у результатах, яка проявляється в економічних та інших змаганнях, не обов'язково має бути пов'язана ні з порівнюваною нерівністю в здібностях, ні з порівнюваною нерівністю в тому, як з одними людьми обходяться інші люди.

Нерівність також може відображати очевидний факт, що у багатьох різних сферах успіх залежить від передумов, притаманних кожній сфері. А відносно невелика різниця у наявності цих передумов може означати величезну різницю в результатах.

ПЕРЕДУМОВИ І ЙМОВІРНОСТІ

Передумови безпосередньо впливають на ймовірності. Коли є якась сфера з п'ятьма передумовами до успіху, то за визначенням шанси на успіх у цій сфері залежать від шансів одночасної наявності всіх п'яти із цих передумов. Щоб стався нерівномірний розподіл результатів, ці передумови не обов'язково повинні бути рідкісними. Наприклад, якщо всі ці передумови такі поширені, що ймовірність того, що в людини є одна із цих п'яти передумов, становить два із трьох, усе одно в цій сфері небагато шансів мати всі п'ять передумов для успіху.

Коли ймовірність наявності будь-якої з п'яти передумов дорівнює двом із трьох, як у цьому прикладі, то шанс отримати всі п'ять передумов одночасно становить дві треті, помножені на себе п'ять разів. У цьому прикладі виходить $32/243$, або приблизно один із восьми². Іншими словами, ймовірність невдачі близька до семи з восьми. Всі люди з менше ніж п'ятьма передумовами мають однаковий показник — неуспіх. Досягають успіху лише ті, у кого є всі п'ять із цих передумов. Це створює надзвичайно асиметричний розподіл успіху, який не має нічого спільного з кривою нормального розподілу (дзвоноподібною кривою) показників, яку ми могли б очікувати в іншому випадку³.

Що означає ця невелика вправа з арифметики в реальному житті? Один із висновків: не слід очікувати, що у сферах з багатьма передумовами, тобто в найбільш значущих починаннях, успіх між окремими особами, групами, інститутами чи країнами розподілятиметься рівномірно або випадковим чином. І якщо це справді необхідні передумови, то, з позиції успішних результатів, наявність чотирьох із п'яти передумов не має жодного значення. Іншими словами, люди, у яких є більшість передумов для успіху, можуть виявитися цілковитими невдахами.

Незалежно від того, чи відсутня передумова є складною або простою, її відсутність може звести нанівець дію всіх інших наявних передумов. Якщо ви, наприклад, неграмотні, то всі інші хороші якості, яких у вас може бути в достатку, не мають жодного значення для багатьох, якщо не більшості, професій сьогодні. Ще у 1950 році понад

40% дорослого населення світу все ще лишалося неграмотним, зокрема понад половина дорослого населення Азії та Африки⁴.

Якщо ви не готові тяжко працювати та приносити жертви, які можуть знадобитися для певної сфери, тоді, попри наявність усього природного потенціалу для великого успіху в цій сфері та попри широко розчинені двері можливостей, ви можете стати цілковитим невдахою.

Не всі передумови обов'язково перебувають під виключним контролем людини, яка їх має або не має. Навіть видатні здібності в одній або декількох передумовах у кінцевому підсумку можуть не мати жодного значення.

Наприклад, ще на початку ХХ століття професор Льюїс Терман зі Стенфордського університету розпочав дослідницький проєкт, під час якого протягом понад пів століття спостерігав за 1470 людьми з IQ, що дорівнював 140 і вище. Дані про кар'єру чоловіків (в епоху, коли кар'єра з повною зайнятістю для жінок була менш поширеною) у цій рідкісній групі, представники якої мали рівень IQ у межах одного з найвищих відсотків, показали серйозну нерівність⁵.

Деякі з цих чоловіків мали надзвичайно успішну кар'єру, інші — скромніші досягнення. І близько 20% з них були суцільним розчаруванням. Зі 150 чоловіків, що належать до цієї найменш успішної категорії, лише 8 отримали вищу освіту, а десятки з них — тільки атестат про повну загальну середню освіту. Приблизно з такої ж кількості найуспішніших чоловіків у групі Термана 98 отримали наукові ступені⁶. Це є більшою, ніж у десять разів, нерівністю серед чоловіків, які належали до одного відсотка тих, хто мав найкращий показник рівня IQ.

Водночас двоє чоловіків, які пройшли тестування в дитинстві й не зуміли досягнути порогового рівня IQ 140, пізніше отримали Нобелівські премії з фізики, тимчасом як жоден із чоловіків з IQ, що дорівнював 140 і вище, не отримав Нобелівської премії в будь-якій галузі⁷. Очевидно, що в усіх чоловіків у групі Термана була принаймні одна передумова для цього видатного досягнення, а саме: доволі високий рівень IQ. І так само очевидно, що мали бути ще й інші передумови, яких не мав жоден із цих сотень чоловіків, які за рівнем IQ належали до одного відсотка найкращих.

Що стосується чинників, які лежать в основі результатів в освітніх і кар'єрних показниках у групі Термана, то найбільш диференціальний чинник був у сімейному походженні. Чоловіки з найвидатнішими досягненнями походили із сімей середнього та вищого класів і вирости в будинках, де було багато книжок. У кожного другого батько був випускником університету в ті часи, коли це було більш рідкісним явищем, ніж сьогодні⁸.

Серед найменш успішних чоловіків майже у третини хтось із батьків покинув школу ще до восьмого класу⁹. Навіть високий рівень IQ не виключає необхідності інших передумов.

Іноді бракує саме того, хто вкаже людині з великим потенціалом правильний напрямок. Якось на неофіційній зустрічі один всесвітньо відомий вчений зауважив, що в молодості не думав про вступ до університету, поки одна людина не переконала його це зробити. І він не єдина людина виняткових здібностей, яку скерували в правильному напрямку¹⁰.

Деякі інші люди, зокрема без великих здібностей, автоматично подавалися до університету, якщо походили з певних соціальних груп, де це було нормою. Але без тієї людини, яка спонукала його здобувати вищу освіту, цей всесвітньо відомий вчений міг стати хорошим працівником у якійсь сфері діяльності, яка не потребує вищої освіти, але не вченим світового рівня.

Залежно від того, скільки людей мають певні передумови, може відбуватися наближення до нормальної дзвоноподібної кривої^{*}. І все ж розподіл успіху буде надзвичайно нерівномірним, заснованим на одночасній наявності всіх передумов. Це слушно не лише теоретично. Емпіричні дані показують, що це також слушно і на практиці.

Наприклад, у гольфі є щось на зразок дзвоноподібної кривої, коли справа доходить до розподілу таких прикладів індивідуальних навичок, як кількість ударів, що заганяють м'яч у лунку за раунд гри, або відстані, яку проходить м'яч після удару. Утім, існує

* Дзвоноподібна крива (крива нормального розподілу) — така крива, де кожна вертикальна смуга має ширину, що дорівнює одному стандартному відхиленню. — *Прим. пер.*

надзвичайно нерівномірний розподіл показників, що вимагають усього набору навичок гри в гольф, а саме перемоги в чемпіонаті Професійної асоціації гольфу (PGA)¹¹.

Більшість професійних гравців у гольф за все своє життя жодного разу не виграли чемпіонату PGA¹², тимчасом як лише три гравці — Арнольд Палмер, Джек Ніклас і Тайгер Вудс — між собою виграли їх понад 200¹³. До того ж серед інших видів діяльності аналогічно нерівномірно розподілені найвищі досягнення в бейсболі та тенісі¹⁴.

З огляду на безліч передумов для багатьох людських починань, нам не слід дивуватися, якщо в певний момент економічні або соціальні здобутки нерівномірно або не випадковим чином розподіляються між окремими людьми, групами, інститутами чи країнами. Ми також не маємо дивуватися, якщо аутсайтери в одному столітті вириваються в лідери у столітті наступному. Або якщо країни, що є світовими лідерами в одну епоху, занепадають протягом іншої. У мінливому світі не має викликати подиву те, що перевага чи брак однієї-єдиної передумови може перетворити невдачу на успіх або успіх на невдачу і коли лідери й аутсайтери з одного століття чи тисячоліття міняються місцями в якомусь наступному столітті або тисячолітті.

Якщо з плином часу та розвитком нових видів діяльності зміняться самі передумови або якщо досягнення в людських знаннях докорінно змінять наявні сфери, то ймовірність того, що конкретна модель успіху або невдачі стане постійною, може значно знизитися.

Можливо, найбільш революційною зміною в еволюції людських суспільств став розвиток сільського господарства — і це все в межах останніх 10% існування людства. Сільське господарство зробило можливим прогодувати густонаселені міста, які, своєю чергою, були (і залишаються) джерелами більшості важливих наукових, технологічних та інших досягнень людства, які ми називаємо цивілізацією¹⁵.

Найдавніші відомі нам цивілізації виникли в географічних регіонах із надзвичайно схожими характеристиками. Зокрема, долини річок, які схильні до щорічних повеней: чи то Стародавня Месопотамія в долині ріки Інд на Індійському субконтиненті, чи